

ИЗПОЛЗВАНЕ НА СПЕЦИАЛНИ ЗНАНИЯ В НАКАЗАТЕЛНОТО И ГРАЖДАНСКОТО ПРОИЗВОДСТВО - СЪСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМИ

проф. Костадин Бобев, дюн *

1. В процеса на разкриване и разследване на престъпленията, както и в съдебното производство по наказателни и граждански дела често се налага използването на специални знания от различни области на науката, техниката, изкуството и занаятиятата. Понятието специални знания се определя от равнището на научните и техническите постижения на дадена страна и зависи от професионалните познания и опита на упълномощени за целта лица. Специалните знания могат да се използват както при извършване на процесуални, така и при непроцесуални действия. Субекти, които непосредствено използват и прилагат тези знания в наказателния и гражданския процес са: разследващите полицаи, следователите, прокурорите и съдиите. Към непроцесуалната дейност се отнася дейността на: оперативно-издирвателните органи на МВР; органите за контрол и управление на финансовите и икономическите ресурси; компетентни лица, подпомагащи разследващите и съдебни органи чрез даване на консултации, изготвяне на справки и други.

Използването на специални знания в процесуална фаза става чрез:

- собствените знания на **субектите, изпълняващи процесуални функции**;
- знанията на **участници в процеса извън кръга на субектите на процеса**: вещи лица, специалисти – технически помощници, преводачи, тълковници, лица, обслужващи СРС и други.

Субектите, изпълняващи процесуални функции прилагат собствени *специални знания* при планиране и организиране на действия по разследването, съдебни следствени действия и съдопроизводствени действия по граждански дела. Тези знания се овладяват още по време на следване във ВУЗ, където се

* Професор, доктор на юридическите науки Костадин Бобев е работил в органите на МВР 42 години. Повече от 35 години е бил директор на Научноизследователския институт по криминалистика и криминология. Автор е на девет монографии, три студии и над 100 научни публикации в наши и чуждестранни издания. Специализирал е по проблемите на криминалистичния лабораторен анализ и събирането на доказателствен материал в досъдебното и съдебното производство в Русия, Великобритания, Франция, САЩ и други страни. Дълги години е бил Председател на научното дружество по съдебна медицина и криминалистика. Член е на Американската академия на криминалистичните институти.

преподават предмети като криминалистика, съдебна медицина, съдебна психиатрия и други. Например, знанията в областта на криминалистиката ориентират точно разследващият полицай при формулиране на задачите, поставени на вещото лице, както и при правната оценка на експертното заключение. Знанията в областта на съдебната медицина позволяват да бъде направена обективна преценка на действията на съдебния лекар при огледа на труп на мястото, където е открит или в аутопсионна зала.

Вещите лица, специалистите-технически помощници и другите участници в процеса притежават знания и опит, които прилагат в помощ на субектите с процесуални функции. Практически те могат да бъдат привлечени за участие във всяко действие по прилагане способите за доказване. **Най-важната и най-широко разпространената процесуална форма, чрез която се използват специални знания е съдебната експертиза.** Законодателят е определил в какви случаи се назначава експертиза (чл. 144, ал.1 от НПК и чл.195, ал.1 от ГПК) и кога нейното назначаване е задължително (чл.144, ал.2 от НПК и при хипотезите на чл.338, ал.1 от ГПК – поставяне под запрещение).

2. Съдебната експертиза е процесуална дейност, която е свързана с изясняване на определени обстоятелства – предмет на доказване в наказателното и гражданското производство. Тя е способ за доказване, който се прилага от *вещи лица, притежаващи специални знания из областта на науката, изкуството, техниката и занаятията.* Съществен признак на съдебната експертиза е, че тя се осъществява от два субекта, намиращи се в пряка връзка и взаимодействие: от една страна това е съдът и разследващите органи, които се явяват субект на процесуалния способ за доказване, и от друга – вещото лице, което е субект на физическото извършване на експертизата. Дълго време в НПК вместо “вещо лице” се използваше думата “експерт”, но след приемането на новия наказателно-процесуален кодекс от 29.04.2006 г., това понятие се уеднакви със съществуващото от много години название “вещо лице” по ГПК. Точно в противоположна посока се провеждаше дискусия в някои научни среди, които предлагаха названията “експерт” и “вещо лице” да се уеднаквят в общото понятие “съдебен експерт”. Уви, това не се получи, въпреки че в повечето страни в света тези специалисти се наричат експерти, от латинската дума “*expertus*”, което означава опитен, знаещ, вещ човек, познавач на нещо.

3. Организационно-методическите и техническите основи на съдебната експертиза у нас не се различават съществено от тези на европейската съдебна система. В процеса на разследването по наказателни дела, както и в гражданското производство се назначават различни по вид експертизи, които се класифицират по определени критерии в зависимост от естеството на прилаганите специални знания, характера на решаваните задачи и последователността на извършването им. Първият документ, с който е направен опит за систематизиране и подобряване организацията на работата по назначаване и извършване на съдебните експертизи е Постановление №111 на МС от 1975 г. и

последващите ги два подзаконовни нормативни акта: Наредба № 64 от 1976 г. и Наредба № 10 от 1983 г. В постановление № 111 съдебните експертизи са обособени в пет групи: съдебномедицински и съдебнопсихиатрични; криминалистични, автотехнически, съдебно-счетоводни и финансово-икономически, съдебни експертизи за оценка на вещи, услуги и недвижими имоти.

С какво се характеризират отделните видове експертизи и какво е тяхното приложно поле?

3.1. *Съдебномедицинските и съдебнопсихиатричните експертизи* са едни от най-привилегированите в закона, защото по силата на чл.144, ал.2 от НПК са задължителни при съмнение относно: причината на смъртта, характера на телесната повреда, вменяемостта на обвиняемия и свидетеля и способността им с оглед на тяхното физическо и психическо състояние правилно да възприемат фактите, които имат значение за делото;

3.2. *Криминалистичните експертизи* се назначават както в наказателното, така и в гражданското производство. Към тези експертизи спадат дактилоскопните, балистичните и трасологичните експертизи, почерковите и техническите експертизи на документи, фоноскопните, аудиовизуалните и портретните експертизи, както и експертните изследвания с помощта на химични, физико-химични и биологични анализи. Отличителен белег на тези експертизи е *специфичният метод на криминалистична идентификация*, който се прилага по отношение на всички обекти на изследвания;

3.3. *Автотехнически експертизи* се назначават при разследване на престъпления или настъпили произшествия със средства на автомобилния транспорт. Основанията за назначаването на такива експертизи са продиктувани от необходимостта за установяване и изясняване на важни обстоятелства по делото, свързани с МПС: автопроизшествия, пътна обстановка, ремонти, повреди, оценки и други;

3.4. *Съдебно-счетоводни и финансово-икономически експертизи* се назначават за изясняване на различни обстоятелства по делото, когато за това са нужни специални знания из областта на счетоводната отчетност, финансово-икономическата и финансово-контролната дейност. Този вид експертизи съпътстват всички сфери на икономическата и непроизводствената социална практика. Това обективно определя тяхното значение както при различни граждански дела и особено при финансово-отчетни производства, така и при досъдебното и съдебното производство на наказателния процес;

3.5. *Съдебни експертизи за оценка на вещи, услуги и недвижими имоти* се извършват от съответните служби (финансова, търговия, архитектура и др.) при общинските съвети, както и от ведомствата и организациите, където има подготвени специалисти. Такива експертизи могат да бъдат възлагани и на

лица, лицензирани за оценители на недвижими имоти от Агенцията за приватизация.

В продължение на 30 години към изброените експертизи са добавяни нови, но те не са били класифицирани по определени признаци и критерии. Това става едва през 2008 г. с Наредба № 1 на Висшия съдебен съвет (Приложение № 1), където всички възможни експертизи са групирани по класове и видове. Голямото значение на криминалистичните експертизи ги поставя в клас 1 с четири подвида. Следва клас 2 - "Съдебномедицински експертизи" с шест подвида; клас 3 - "Съдебна експертиза на психичното състояние" с четири подвида; клас 4 - "Съдебно-икономически експертизи" с четири подвида; клас 5 - "Съдебни инженерно-технически експертизи" с пет подвида; клас 6 - "Съдебно-биологични експертизи" с четири подвида; клас 7 - "Експертизи на вещества, материали и изделия" с три подвида; клас 8 - "Съдебни селско-стопански експертизи" с два подвида; клас 9 - "Съдебно-изкуствоведски експертизи" и клас 10 - "Други съдебни експертизи".

Допълването на класификатора с нови видове съдебни експертизи е сполучлив опит за систематизиране и използване на по-голям обем специални знания за нуждите на наказателния и гражданския процес. Наред с това обаче се забелязват и някои несъответствия между наименованието на експертизите и тяхното съдържание. Така например биометричната експертиза е обособена като отделен вид криминалистична експертиза без да се конкретизира в каква област ще се прилага. Биометричните идентификатори характеризират определени части, органи и биологични отделения от човешкото тяло, които по старата класификационна система бяха обекти на няколко експертизи: дактилоскопна, портретна, съдебномедицинска. Липсата на точни критерии за въвеждането на този нов вид експертиза създава определени затруднения на разследващите органи и съда при назначаването и конкретизирането на обектите и задачите, а вещите лица – при тяхното извършване. Подобно е положението и с аудио- и аудиовизуалната експертиза, която в момента не фигурира нито към класа на криминалистичните, нито към класа на техническите експертизи. Новата класификационна система не отчита и някои особености при комплексен анализ на обектите на експертизата, когато задължително се провеждат изследвания най-малко от двама специалисти, притежаващи знания в области от различен клас експертизи.

4. При извършване на съдебни експертизи, свързани с лица, предмети или вещества, се налага да бъдат използвани **сравнителни образци**, които притежават самостоятелен процесуален статус на обекти на експертизата. Отговорността за осигуряване на такива образци се поделва между разследващия орган, респ. съда и вещото лице. В определени случаи сравнителните образци се събират, класифицират и записват в специализираните информационни фондове на МВР, които се съхраняват, поддържат и използват при условията на събиране, записване и актуализиране на информационни данни, съгласно чл.чл.159-161 от ЗМВР. В Наказателно-процесуалния кодекс от 2006 г. също са визирани условията и начините, при които могат да се вземат образци

за сравнително изследване от обвиняеми и свидетели (чл. 146, ал. 1 и 2). Нееднозначно обаче е решен въпросът при отказ на обвиняемия или свидетеля да даде сравнителен материал. Визираната в чл. 146, ал. 3 от НПК възможност за принудително вземане на образци за сравнителен анализ с разрешение на първоинстанционен съд не може да бъде приложена при всички случаи. Ако пръстови отпечатащи и слюнка (за нуждите на ДНК експертиза) могат да се вземат по принудителен начин, то *сравнителни образци от почерк* (при изследване на ръкописен текст) и *глас* (при фоноскопна експертиза) практически е невъзможно да бъдат осигурени по такъв начин. Няма логично обяснение защо законодателят е предвидил възможност разследващият орган и съда да ползват като сравнителен материал почерк в документи (т.нар. свободни образци – молби, автобио-графии и др.), написани от дадено лице преди образуване на наказателното или гражданското производство, а не допуска използването на сравнителен запис от гласа на лице, което е участвало преди инкриминирания период в радио- или телевизионно предаване. Съдебната практика показва, че в много случаи лица, отправили анонимни закани за убийства или терористични актове не могат да бъдат идентифицирани чрез фоноскопна експертиза (процесуален способ за доказване), само защото отказват да бъде записан техния глас. По тази причина наблюдаващият делото прокурор не повдига обвинение въпреки, че експертното заключение, основаващо се на сравнителен материал от аудио- и аудиовизуални записи показва пълно съвпадение с инкриминирания глас на изследваното лице.

5. Резултатите от всяка експертиза се оформят в **протокол** в съответствие с предписанията в НПК изисквания. Изводите на вещото лице по отношение на изследваните обекти могат да бъдат категорични положителни или категорични отрицателни. В експертната практика понякога се налага да се даде заключение със *степен на вероятност*. В протокола на такива експертизи задължително трябва да се посочат причините за направения вероятен извод, които обикновено са: а) малък по обем сравнителен материал или б) липса на достатъчен брой идентификационни признаци в основния материал за изследване. Вероятното заключение също може да бъде с положителен или отрицателен извод. Често при оценката на експертизи с заключение за вероятност органите на разследването и съда изразяват несъгласие и настояват за категоричен отговор, което се дължи на неразбирането, че положителен извод с висока степен на вероятност е също така съществен и с голяма доказателствена стойност за делото, както и категоричния. В съдебната система на много европейски страни е приета седемстепенна скала на идентификационните експертни заключения, като стойността на категоричните и с висока степен на вероятност е еднаква.

6. Всяка експертиза като източник на доказателствена информация се **проверява и оценява** от органа, който я назначил. Проверката е насочена най-вече към спазване на изискванията и разпоредбите на НПК и ГПК при назначаването и извършването на експертизата, а оценката се прави както на цялото

съдържание на експертизата така и на крайните изводи и заключения. Особено внимание се отделя на:

- фактическата и логическата връзка на изводите с изследователската част;
- научната обосновааност на получените резултати;
- точността на използваната лабораторна техника и на избраната методика;
- доказателственото значение на експертното заключение и степента на съответствие на изводите с другите доказателства по делото.

Според действащото законодателство, разследващият орган и съдът са суверенни при оценката на вещото мнение. Те не са задължени да го възприемат, но когато не са съласни с него, трябва да се мотивират. В резултат на оценката могат да се констатират не само положителните страни, но и някои недостатъци на експертното заключение. Приемането на вещото мнение от разследващия орган и съда трябва да се разбира в два аспекта: първият е свързан с решение за процесуалното му приобщаване към другите доказателствени материали, а вторият – за отнасянето му към обвинителните или оправдателните доказателства.

7. Като всяка научно-приложна дейност и **съдебната експертиза има свои проблеми**, най-съществен от които е гарантирането на независимостта на вещото лице и обективността на експертното заключение. Този въпрос е изключително важен, защото и най-малкият пропуск в работата на вещото лице може да има негативни последици за целия процес. При осъществяване на процесуалното равенство на страните в съдебната фаза на наказателния и гражданския процес, законодателят е предвидил възможност за оспорване на вещото мнение и назначаване на повторна експертиза. По силата на чл. 153 от НПК и чл. 201 от ГПК са дефинирани основанията за нейното назначаване: "... когато първоначалното експертно заключение не е обосновано и възниква съмнение за неговата правилност". Думата "правилност" се отнася за некоректни заключения, свързани с два вида грешки на вещото лице. При първия вид вещото лице не осъзнава своите неправилни изводи и действия, защото е убедено, че разсъжденията му са обективни и вярни. Вторият вид грешки обаче са в резултат на преднамереното издаване на заключение, изразяващо се в съзнателното пренебрегване на съществени факти и признаци на изследваните обекти, умишлено избиране на неподходяща методика или задаване на погрешен режим на работа на съответната апаратура. Именно тези признаци определят и квалифицирания престъпен състав на умишленото деяние като престъпление против правосъдието (чл.291, ал. 1 от НК).

Каква е природата и причините за допускане на експертни грешки?

7.1. **По своята природа** експертните грешки могат да бъдат три вида: а) грешки, свързани с процесуални нарушения; б) грешки, породени от ограни-

чените възможности на научното познание (гносеологични грешки); в) технологични грешки.

Процесуални грешки се правят при нарушаване на основни норми на НПК и ГПК и на установените от закона форми на прилагането им. Тук могат да се добавят и грешки, дължащи се на неправомерна инициатива на вещото лице да даде отговор на задачи извън неговата компетентност. Например при съдебномедицинска експертиза на телесни повреди, вещото лице може да определи само вредностните последици от причинената телесна повреда. Погрешно е то да квалифицира телесната повреда на тежка, средна или лека, което по закон може да бъде направено единствено компетентният орган (чл.чл. 128, 129 и 130 от НК).

Грешки от процесуален характер могат да се получат и в резултат на неправилните действия на ръководителя на експертната организация (институт, специализирана лаборатория, бюро за извършване на конкретен вид съдебни експертизи). Има случаи от практиката, когато ръководител, несъгласен с експертното заключение на вещото лице, сформира група от експерти за повторно изследване на представените обекти. Това по същество е назначаване на повторна експертиза, респ. процесуално действие, което не влиза в компетенциите на дадения ръководител.

Грешки от гносеологичен характер могат да бъдат направени както при прилагане на знания, отнасящи се до същността, свойствата и признаците на обектите на изследване, така и при оценката на резултатите от тези изследвания и тяхната интерпретация от разследващия орган или съда. В теорията на познанието гносеологичните грешки се подразделят на логически и фактически (предметни).

Логическите грешки представляват нарушения на четирите закона на формалната логика: за тъждеството, за непротиворечието, за изключеното трето и за достатъчното основание. Тези нарушения правят мисленето на вещото лице нелогично и несъстоятелно. В *закона за тъждеството* е посочено, че “една и съща мисъл в рамките на дадено съждение, трябва да бъде тъждествена сама за себе си”. Този закон понякога се нарушава от разследващия орган или съда, когато заключението на вещото лице е представено за сходство или групава принадлежност на изследваните обекти, а се предявява на страните като индивидуално тъждество. *Законът за непротиворечието*, забранява логическите противоречия в мисленето чрез основния си постулат, че: “Две съждения (форми на мислене), в едното от които се твърди нещо за един предмет, а в другото се отрича същото за този предмет, не могат да бъдат едновременно истинни”. Практически предпоставка за грешно експертно заключение може да се получи при колективна експертиза, когато едно от вещите лица дава категорично идентификационно заключение, а другият – че липсват признаци за идентифициране на изследвания обект.

Фактически (предметни) грешки се допускат, когато при обосноваване на даден експертен извод се посочват признаци, които излизат извън предмета и задачите на експертизата. В практиката се срещат случаи, когато вещото лице дава отговор на въпроси, които не са били поставени в акта за назначаване на експертизата. Например ако при автотехническа експертиза задачата е била да се определи скоростта на движение на моторното превозно средство по спирания път, неправилно е вещото лице да отговаря на въпроси, свързани с видимостта, метеорологичните влияния, психичното и физическото състояние на водача и други, които впоследствие се оказват непълни или неточни.

Технологични (операционни) грешки се допускат от вещото лице при извършване на определени действия и процедури с обектите на изследване. Най-често това се получава при неспазване на системния ход на лабораторния анализ, неправилно задаване на технологичния режим за работа на определена апаратура, използване на некалибрирани еталони или реактиви с изминала давност и други.

7.2. **Причините за допускане на експертни грешки** са два вида: обективни (независещи от вещото лице) и субективни, дължащи се на мисленето и поведението на експерта.

Обективните причини за допускане на експертни грешки са:

- Липса на достоверна методика за експертното изследване;
- Неправилно използване на методическите препоръки;
- Липса на пълни данни за устойчивостта и доказателствената стойност на идентификационните признаци и свойства в следите – материални отражения;
- Използване на неподходящи програмни продукти и математически модели;

При определени условия някои от посочените причини могат да имат и субективен нюанс, но в общи линии вещото лице не може да ги предотврати самостоятелно.

Субективните причини за допускане на експертни грешки са различни и трудно могат да бъдат установени от компетентния орган без съдействието на други висококвалифицирани специалисти от същата област на научни знания. Най-често тези причини са:

- Професионална некомпетентност на вещото лице. Тя се изразява в непознаване на съвременните експертни методики, липсата на умения за пълно използване възможностите на техническите средства и пособия, слаба компютърна грамотност и непълноценно използване на автоматизираните идентификационни системи;
- Професионални пропуски на вещото лице. Те се дължат на самоувереност, неспазване на някои методически препоръки при извършване на изследването, вземане на прибързани решения относно идентификационната стой-

ност на комплекса от общи и частни признаци на обектите на експертизата и други;

- Влияние на резултатите от предшестващи експертни изследвания, както и определени факти и обстоятелства, съдържащи се в материалите по делото, които нямат отношение към обектите и задачите на експертизата;

- Пропуски в планирането и организирането на експертното изследване от страна на вещото лице и ръководителя на експертната организация.

Откриването и коригирането на експертните грешки може да стане по няколко начина:

а) обсъждане и оценяване на резултатите от експертното заключение на всеки стадий от изследването и особено в стадия на формиране на вътрешното убеждение на вещото лице в обективността на получените резултати;

б) проверка и оценка на получените резултати от разследващия орган и съда, без да се влияе пряко на вещото лице. Ако се налага коригиране на експертното заключение, това да става само в съответствие с разпоредбите на НПК и ГПК чрез назначаване на повторни експертизи.

Съществен момент в досъдебното и съдебното производство е да се открият всички пропуски и грешки, независимо дали влияят или не върху неправилното формулиране на експертно заключение. Неутралното поведение на компетентния орган при съмнение за допуснати пропуски, също може да има негативно отражение върху процеса, защото по този начин вещото лице се заблуждава в своята безпогрешност и висока степен на професионализъм .

Литература:

1. Бобев, К. Формиране на убеждението на експерта-криминалист, Правна мисъл, кн. 6, С. 1979 г.
2. Цеков, Ц. Съдебни експертизи, Университетско издателство “Св. Климент Охридски”, С. 1998 г.
3. Аверьянов, Т. В. и колектив, Криминалистика, изд. Норма-Инфра, М. 2000 г.
4. Бобев, К. Криминалистика, Уневерситетско издателсктво “Св. Климент Охридски”, С. 2009 г.

РЕЗЮМЕ

Специальными являются познания, приобретенные субъектом в процессе практической деятельности путем специальной подготовки или профессионального опыта, основанные на системе теоретических знаний в соответствующей области. Специальные познания могут использоваться и в процессуальной и в непроцессуальной формах. Субъектами процессуальной формам использования специальных познаний относятся: прокурор, следователь, лица, производящие дознание, эксперты, обладающие познаниями в области науки, техники, искусства или ремесла.

Важнейшей процессуальной формой использования специальных познаний в судопроизводстве служит судебная экспертиза. Она представляет собой процессуальное действие, заключающееся в производстве исследований различных объектов по поручению органа дознания или суда. По роду специальных познаний различают экспертизы криминалистические, судебно-медицинские, судебно-экономические, инженерно-транспортные и др.

Поскольку заключение эксперта является одним из источников доказательств, в соответствии с законом оно подлежит оценке, в котором заложена объективная возможность обнаружить не соответствующее объективной действительности суждения эксперта или его действия. Причины ошибочного заключения могут быть двоякого ряда: объективные, т.е. не зависящие от эксперта как субъекта экспертного исследования, и субъективные – коренящиеся в образе мышления и действиях эксперта. Существенно для судопроизводства обнаружение лишь тех ошибок, которые повлекли неправильный вывод эксперта и остались незамеченными.

SUMMARY

Specific knowledge, used subjectively in the process of practical activities, is based on professional training, experience and theoretical knowledge system in the existing area. Specific knowledge can be used in procedural and non-procedural form. Entities, using the procedural form of specialized knowledge are: prosecutors, investigative bodies, experts, having knowledge in science, technology, arts and crafts.

Important procedural form, using specific knowledge in the litigation process is the forensic expertise. It is a procedural action, concluding in carrying out studies on different objects, requested by investigative bodies or court. Special knowledge may vary according to their type: forensic expertise, economic expertise, technical expertise, etc.

The expert's conclusion as a source of evidence is subject to assessment, which reflects the possibility a discrepancy between the objective judgments of the expert and his actions to be found.

There are two types of reasons, leading to erroneous conclusions: objective, i.e. reasons beyond the expert as subject of the expert, and subjective – originating from the way of thinking and the actions of the expert.

Essential to the litigation process is the discovery of these errors, which led to the incorrect conclusion of the expert and remained undetected.